

Daarboven is het koud: over het isolement van de man

Paul Vennix*

SB2.11 SF4.1

Seksuele motivatie wordt hier opgevat als een existentiële behoefte de eigen grenzen te overstijgen, vereniging te vinden. Door de stringente sekserol-socialisatie zijn de meeste mensen geïsoleerd geraakt van de andere sekse, waardoor de seksuele motivatie zich vooral richt op de andere sekse. Door een collectieve minachting voor vrouwen zijn mannen echter niet geneigd tot werkelijk contact met vrouwen en hun wereld. Door het geïsoleerd blijven in het 'mannelijke' blijft de hunkering naar het 'vrouwelijke' en wordt de vrouw voor de man een seksuele obsessie. Vanuit de heteronorm worden mannelijke homoseksuelen als 'vrouwelijk' gestigmatiseerd. De sterkere homofobie onder mannen is hier een rechtstreeks gevolg van. - Aldus de auteur.

1. Inleiding

Dit artikel is een bewerking van een op 17 september 1983 in Nijmegen gehouden voordracht over 'Jurkangst en mannelijke homoseksualiteit'. Het is een samenvatting en verdere uitbouw van de belangrijkste ideeën uit 'Het onvermogen van de heteroseksualiteit' (Vennix, 1981). Het gaat hier om een stellingname, een persoonlijke (door literatuur) onderbouwde stellingname.

Hier en daar keert de taal zich tegen het betoog. Daarom vooraf. Waar begrippen zoals 'mannelijk', 'vrouwelijk', 'vrouwenwereld' en 'mannenwereld' worden gebruikt dienen deze niet als wezenlijk voor een der seksen te worden opgevat.

2. Seksualiteit als grensoverschrijding

De basisgedachte is in de humanistische of existentiële psychologie vrijwel steeds hetzelfde. Fromm (1956) stelt dat in onze Westerse samenleving de mens worstelt

* Psycholoog, verbonden aan het Nisso, Kroostweg 43, 3704 EB Zeist.

met één en hetzelfde probleem. Hoe kan de mens uit zijn eigen isolement worden verlost, boven het eigen individuele leven uitstijgen en vereniging vinden. Rogers (1974) spreekt hier over het probleem van vervreemding (incongruentie) en de noodzakelijke ontwikkeling naar congruentie. May (1970) spreekt van een schizoïde wereld, een wereld waarin men verstoken is van contact, waarin innige relaties vermeden worden en een onvermogen tot voelen bestaat. Maslow (1962) heeft het over de fundamenteel menselijke behoefte tot het overwinnen van gevoelens van vervreemding, alleenheid, vreemdheid en eenzaamheid.

Waar het hier werkelijk om gaat is waarschijnlijk het conflict tussen de behoefte tot bevestiging van een eigen identiteit, tot zelfbevestiging, versus de behoefte tot zelfoverschrijding. Grof gesteld, voor zelfbevestiging zoekt men vriendschap met psychologisch gelijken. Voor zelfoverschrijding voelt men zich seksueel aangetrokken tot psychologisch anderen. Ideaal is dan zowel voldoende overlap (vriendschap) als verschil (seksualiteit). Bij vrouwen liggen de problemen waarschijnlijk meer rondom de identiteitsontwikkeling, bij mannen zoals we zullen zien meer rondom hun psychologisch isolement.

Opvallend is dat de aantrekkingskracht tot een psychologisch gelijke meestal niet of minder seksueel van aard is. Zo vond Tripp (1975) dat mensen zich in het algemeen juist seksueel tot elkaar aangetrokken voelen als men veel van elkaar verschilt. In een jarenlang participierend onderzoek kwam Tripp tot de conclusie dat mannelijke homoseksuelen juist vallen op mannen die op bepaalde punten sterk van henzelf afwijken. Noodzakelijk is daarbij dat men die afwijkende eigenschappen als positief beoordeelt, als een welkome aanvulling ziet. Dan valt er, zoals Tripp dat noemt, handel te drijven, te importeren en te exporteren, uit te wisselen. Seksuele aantrekkingskracht berust dan op de projectie van een andere wereld in die ander, een wereld die men wil betreden om het isolement op te heffen. Deze wereld, die ander, wordt vooral geseksualiseerd naarmate men sterker geneigd is alleen in de seksualiteit anderen te beleven. Verderop zullen we zien dat juist het verschillen van de ander in het seksuele ook tot zelfbevestiging kan leiden (zie par. 3).

Hier willen we echter nog wat dieper op het uitwisselen ingaan, dat in essentie te maken heeft met de overschrijding van het eigen IK, de eigenheid waarvan men zich bewust is. Fromm (1952) spreekt over de vereniging van het individu met anderen op basis van het behoud van het eigen individu zelf, wat ook Maslow (1972) erg aanspreekt.

Debets (in voorbereiding) maakt dit wat helderder door het emotionele vlak binnen intiem lichamelijk contact als een mogelijkheid tot bewustwording te zien. Ervaringen kunnen op twee manieren op een mens inwerken. Men kan er zich voor afsluiten, ze niet verwerken, waardoor ze in het onbewuste worden opgeslagen. Men kan er zich voor openstellen, ze emotioneel verwerken, waardoor

ze bewust worden. Toelaten van emoties betekent verkleining van het onbewuste, betekent zelfreiniging.

Vanuit dit perspectief zie ik emotionele betrokkenheid tijdens het vrijen met iemand die op belangrijke punten van je verschilt als zeer wezenlijk. Juist dat andere kan immers een deel van je onbewuste zelf zijn dat door een werkelijk contact met de ander aan de oppervlakte komt, bewust wordt. Naarmate de openheid groter is neemt de bewustwording toe. Verliefdheid voelt als open breken, als bewustwording.

Anderen, bijvoorbeeld Rajneesh (1979), gaan nog verder en noemen de mogelijkheid je (bewustzijn) in het seksuele contact te verliezen en (als trillende energie) deel te worden van de kosmos.

Rajneesh, maar ook May (1970) stellen dat juist de angst voor de dood mensen ervan weerhoudt zichzelf open te stellen, over te geven, op te geven. Anderzijds is volgens May dezelfde angst voor de dood de oorzaak van onze bezetenheid van seks. Onze verdringing van de dood is even groot als onze bezetenheid van seks – aldus May.

'Seks is de eenvoudigste manier om onze levenskracht te bewijzen, om te laten zien dat we nog steeds 'jong', aantrekkelijk en viriel zijn, om te bewijzen dat we nog niet dood zijn. Hieruit komt onze behoefte voort om onze potentie in haar uiterste vorm tegenover de natuur te bewijzen. Deze hoop heeft een begrijpelijke biologische grondslag, in de zin dat seksualiteit en voortplanting de enige manier zijn om zeker te stellen dat onze naam en onze genen na onze dood blijven voortleven in onze kinderen.' (May, 1970, blz. 103).

Deze typische 'mannelijke' en heteroseksuele benadering van May raakt echter niet de kern. Seksuele motivatie is geen voortplantingsmotivatie. De seksuele obsessie blijft omdat het werkelijke diepe contact met de ander uitblijft, uit angst zich hierin volledig over te geven, waardoor de hunkering blijft.

3. De biseksuele mens

Doordat de seksuele motivatie van de mens de voortplanting is overstegen is zij niet langer noodzakelijk heteroseksueel.

De seksuele motivatie van de mens is vooral een existentiële motivatie, een motivatie die in tegenstelling tot bij het dier vrijwel permanent oproepbaar is. Deze motivatie speelt zich meer af op het psychologische niveau van betekenisgeving aan zichzelf en de ander dan op het lichamelijk niveau. Dat deze motivatie relationeel is, zien we zelfs in de verzamelde (masturbatie) fantasieën van Friday (1976; 1977; 1980). In alle fantasieën op een enkele uitzondering na zijn hier partners in het spel.

Wanneer seksuele motivatie zich vooral op het psychologische niveau afspeelt

en mede bepaald wordt door de perceptie van de ander als een ander (Tripp) staat de exclusieve gerichtheid op de andere sekse niet meer vast. De geslachtskenmerken van de ander zijn op zichzelf slechts kleinigheden in het totaal waarin twee mensen kunnen verschillen.

Bovendien kan men, wanneer we seksuele motivatie opvatten als een behoefte tot grensoverschrijding, tot overschrijding van het IK of het onbewuste, deze overschrijding in contacten met beide seksen realiseren. En zelfs wanneer men meent deze overschrijding te zien als het buiten de eigen sekse treden is de sekse van de partner op zichzelf niet van belang. Zowel in hetero- als homofiele contacten heeft men strikt genomen de keuze de grenzen van de eigen sekse al of niet te overschrijden:

1. In heterofiele contacten kan men bevestiging vinden van de eigen sekse vanuit het idee dat men met de andere sekse vrijt of door de andere sekse aantrekkelijk gevonden wordt (homoseksuele beleving).
2. Daarnaast kun je in heterofiele contacten in de ander opgaan en zo de seksegrenzen overschrijden (heteroseksuele beleving).
3. In de homofiele contacten kan men opgaan in de ander en zo de eigen sekse beleven (homofiele beleving).
4. Daarnaast kun je in homofiele contacten vanuit het idee met de eigen sekse te vrijen en door de eigen sekse aantrekkelijk gevonden te worden de andere sekse in zichzelf projecteren (heteroseksuele beleving).

In culturen waarin heteroseksualiteit sterker als norm geldt en sekserolrigiditeit sterker is heeft mogelijkheid 1 en 4 een grotere kans van slagen. In dit verband is het niet verbazingwekkend dat Ross (1983) vond dat Australische mannelijke homofielen in vergelijking met Zweedse mannelijke homofielen een 'vrouwelijke' identiteit hadden. Door de sterker geïnternaliseerde heteronorm en een sterkere sekserolrigiditeit van Australische mannelijke homoseksuelen heeft daar de wisseltruc van punt 4 een grotere kans van slagen. Maar ook wanneer het seksuele contact voelt als onder 2 of 3 is sprake van het seksualiseren van een maatschappelijk construct, nl. het man-vrouw beeld.

4. Constructie van de seksen

Meer vrouwen dan mannen lopen achter een kinderwagen, hebben gaatjes in hun oren, werken binnenshuis, heten Hildegonda of Betje, lezen Elegance en reclamefolders, maken zich op, dragen jurken, zijn gevoelig en zorgzaam, breien, haken, enz. Meer mannen dan vrouwen maken kinderwagens, roken pijp, hebben een auto, werken in de tuin, hebben maatschappelijk belangrijke posities, heten Sjoerd en Klaas, zijn assertief en egoïstisch, schaken, voetballen, enz.

Over het geheel genomen lopen, zitten, staan, praten, voelen, kijken, denken

en heten mannen en vrouwen anders. Zij hebben andere interesses, doen andere dingen, maken andere gebaren. Zij hebben een ander lichaams- en kledingbesef. Zij gooien op een andere manier stenen, houden hun sigaret anders vast, trekken hun trui anders uit, stappen anders op hun andere fiets, enz. Mannen en vrouwen doen verschillend, hebben geleerd verschillend te doen, te ervaren, te zijn.

'Mannelijk' en 'vrouwelijk' zijn creaties om de seksuele aantrekkingskracht tussen beide seksen te vergroten. De prijs die de mens voor de rigide sekseroltraining moet betalen is vervreemding van zichzelf, van het 'vrouwelijke' of 'mannelijke' in zichzelf, als gevolg van deze psychische amputatie. Daarnaast leidt het geïsoleerd zijn van de andere sekse naar een voortdurende hunkering naar de wereld van de andere sekse (zie ook May, 1970). Waarschijnlijk verklaart dit waarom in culturen waar de seksen zo gescheiden zijn, men overwegend heteroseksueel is. Men projecteert als het ware datgene wat psychisch (en uiterlijk) is geamputeerd, naar het onbewuste is verwezen, in de lichamelijke van de andere sekse.

5. Mannelijke heterofobie

Wanneer we Chodorow (1980) en Dinnerstein (1977) moeten geloven is waarschijnlijk het belangrijkste verschil tussen beide seksen dat vrouwen moederen en mannen niet. Hierdoor zou elk leven met een vrouwelijke identiteit beginnen, daar het kind zich aanvankelijk nog niet van de omgeving onderscheidt.

Meisjes versterken hun 'vrouwelijke' identiteit door contact met de moeder, door intimiteit, genegenheid, verbondenheid, afhankelijkheid. Ze leren tegelijk hun identiteit aan een ander, nu nog de moeder, te ontleen. Jongetjes kunnen slechts een 'mannelijke' identiteit verwerven door zich van de moeder en de 'vrouwenwereld' los te koppelen. Zij verwerven hun identiteit door onthechting. Door afstand te nemen. Door onafhankelijk te zijn. Door intimiteit af te weren. In het bijzonder geldt dit ten aanzien van de moeder, de 'vrouwenwereld'. Hiervoor moet het jongetje de moeder, het 'vrouwelijke' noodgedwongen minder achten, minachten. Jongetjes voelen zich vanuit een fundamentele behoefte aan contact enerzijds tot de moeder aangetrokken, maar weren haar tegelijk af. Dit neurotisch conflict speelt, zoals we zullen zien, nog steeds bij de heteroseksualiteitsbeleving van de volwassen man. Tegelijk leren jongetjes hun identiteit aan zichzelf te ontleen.

Dat vrouwen moederen geeft mannen ook macht. Vrouwen worden hierdoor aan maatschappelijke sleutelposities onttrokken en economisch afhankelijk gemaakt. Doordat mannen macht hebben én de 'vrouwenwereld' minachten leven we in een mannenmaatschappij. Minachting voor vrouwen kon hierdoor verworden tot cultuur. Deze minachting is:

– collectief, een algemene attitude van mannen tegenover vrouwen;

- dispositioneel, d.w.z. niet situatie of conditie gebonden;
- ongericht, niet op één bepaalde vrouw, maar op dé vrouw gericht;
- onbewust, omdat er geen onderscheid is tussen de ene of de andere man, voor de ene of de andere vrouw, op het ene of het andere moment.

De tegenpool vindt zijn culminatie in verliefdheid. Deze is immers individueel, gericht en situatief. En hierdoor is men er zich zo sterk van bewust dat het alles in beslag neemt. Door het verschil in geaardheid kunnen beide krachten elkaar niet doven. Mannen met een extreme minachting voor vrouwen kunnen tegelijk ontzettend verliefd zijn op één bepaalde vrouw.

Echter, vanuit hun minachting voor vrouwen zijn ook volwassen mannen nog steeds niet geneigd de vrouwenwereld te betreden, het devalueert hen. Stel dat een man in een jurk en wat opgemaakt op straat zou moeten lopen. Hij zou dit als een diepe vernedering ervaren. Hij zou van schaamte door de grond gaan. Deze angst van mannen voor vrouwen en om de 'vrouwenwereld' te betreden heb ik 'jurkangst' genoemd, omdat de angst die het dragen van een jurk met zich meebrengt voor mannen wel herkenbaar is. Het is echter ook de angst om lief te zijn. Te huilen. Er schattig uit te zien, de angst voor intimiteit. Voor haken en breien. Voor een droogkap en een secretairtje. De angst bang te zijn voor muis en spin, voor onweer en een verdacht geluid. Tegelijk is jurkangst ook de overigens reële angst bij sekseroloverschrijding door anderen geminacht te worden, omdat de minachting voor vrouwen zich heeft verankerd in een moraal die mannen gebiedt de grenzen van hun sekse niet te overtreden. Sekserolovertrading is voor mannen een overtreding.

Vrouwen zijn en blijven hierdoor voor mannen *het verloren paradijs*. Zij vertegenwoordigen voor mannen al datgene waar ze afstand van hebben moeten nemen om man te worden en te blijven. Vrouwen zijn symbool voor alles wat tijdens de sekseroltraining psychisch is geamputeerd. Hierdoor zijn vrouwen voor veel mannen een obsessie. Een seksuele obsessie. Want juist in het seksuele zou de man het contact met het vrouwelijke kunnen hervinden. Dat is immers toegestaan. Jurkangst blokkeert echter ook hier het echte contact, het echte ontmoeten. Het toenaderings-vermijdings conflict vinden we bij mannen terug in een sterke gerichtheid op het enggenitale (toenadering) en een afweer van intimiteit (vermijding). De vrouw blijft hierdoor verboden vrucht; het verloren paradijs wordt niet betreden.

Hierdoor blijft de obsessie. Blijft de frustratie. En daarom moet de man de vrouw noodgedwongen minachten, moet de man de waarde van het verloren paradijs reduceren. Deze minachting voedt het taboe op het 'vrouwelijke' en versterkt de jurkangst. Een vicieuze cirkel sluit zich.

Doordat we in een 'mannenwereld' leven is onze cultuur van het-de vrouw-als-verboden-vrucht-conflict doordrongen. Veel van de seksuele obsessie, minach-

ting, frustratie en jurkangst (objectivering van de vrouw) vinden we terug in maatschappelijke verschijnselen zoals porno, prostitutie, schuine vrouwvijandige moppen en seksueel geweld tegen vrouwen. De objectivering van de vrouw vinden we ook in het beeld wat mannen van vrouwen hebben. Objecten (vrouwen) die nog nieuw (jong), ongebruikt (maagd), mooi en aantrekkelijk verpakt (kleding, make-up), bruikbaar (alles erop en eraan) doch moeilijk verkrijgbaar (de ongenaakbare vrouw) zijn, hebben de hoogste marktwaarde. Hierboven wordt bij mannen steeds seksuele opwinding gekoppeld aan een negatief vrouwbeeld. Minachting voor vrouwen wordt ook hierdoor een bron van seksuele motivatie. De dubbele moraal dat seks goed is voor jongens en slecht voor meisjes volgt hier onafwendbaar uit. Daarnaast vertonen mannen vaker bijzondere seksuele preferenties doordat zij vanuit een sterkere seksuele obsessie en objectivering eerder geneigd zijn hun omgeving te seksualiseren.

Dat ook de gevestigde seksuologie het de-vrouw-als-verboden-vrucht-conflict in zich draagt vereist een analyse, die op zichzelf een volledig artikel vergt (zie Vennix, 1981).

Bij vrouwen is de angst de 'mannenwereld' te betreden minder duidelijk. Betreding van de 'mannenwereld' gaat vanwege de hogere status die deze wereld heeft zelfs eerder gepaard met opwaardering dan met devaluatie. De enige sanctie zit hem in het minder seksueel aantrekkelijk zijn voor mannen. Bovendien leven vrouwen in een mannenwereld. Zij komen mannen tegen in de krant, op tv, enz.; zij krijgen onderwijs van mannen, hebben een mannelijke huisarts, pastoor, enz. Ze nemen indien gehuwd, de status en naam over van hun man. Ze wassen, strijken, verstellen en kopen kleren voor hun man.

Vrouwen zijn dan ook minder heteroseksueel geobsedeerd omdat hun afstand tot mannen geringer is dan de afstand van mannen tot vrouwen. Ter vergelijking: kan een man even rustig en op zijn gemak in een winkel ondergoed en panties voor zijn vrouw of vriendin uitzoeken als zij voor hem onderbroeken en sokken koopt. Zo nee, waarom niet? Andere vraag: Hebben panties en damesslipjes voor hem dan een seksuele betekenis? Zo ja, waarom zijn sokken en onderbroeken dat dan niet voor zijn vrouw? Hoe dan ook, de man is voor de vrouw geen verboden vrucht. Vrouwen hebben ook om die reden vanuit zichzelf minder problemen met emotioneel-intiem contact met mannen. Zij kennen, indien gehuwd, hun man meestal als hun broekzak. Vrouwen blijven voor mannen daarentegen een mysterie. Zo vonden bijvoorbeeld Van Stolk en Wouters (1983) dat vrouwen in Blijf-van-mijn-lif-huizen in tegenstelling tot hun mannen meestal in staat waren een psychologisch beeld van hun partner te schetsen.

Feinman (1981) noemt in een overzichtsartikel elf onderzoeken die aantonen dat het voor vrouwen gemakkelijker is de mannenwereld te betreden en dat vrouwen hier ook eerder toe geneigd zijn. Ook in Nederland blijken vrouwen minder

conservatief in hun sekserolopvattingen dan mannen (SCR, 1982; Vennix, 1983).

Erg betekenisvol is dat zowel Kulik en Harackiewicz (1979) als Orlofsky (1982) vonden dat vrouwelijke studenten voor een afspraakje over het geheel genomen een 'androgyn' man prefereerden boven een 'mannelijke' man. In beide onderzoeken verkozen mannen een 'vrouwelijke' vrouw boven een 'androgyn' vrouw. Dat deze vrouwen minder exclusief zich seksueel aangetrokken voelen tot stereotype eigenschappen van de andere sekse valt te verklaren vanuit de geringere preoccupatie hiermee. Dat het bij mannen exclusiever gericht zijn op het 'vrouwelijke' in de vrouw een gevolg is van de collectieve minachting van mannen voor vrouwen laat Orlofsky (1982) in een vervolgonderzoek zien: *Mannen met een negatievere attitude ten aanzien van vrouwen vielen sterker op 'vrouwelijke' vrouwen.*

6. Mannelijke homofobie

Een ander punt wat rechtstreeks voortvloeit uit de collectieve minachting voor vrouwen is een sterkere homofobie onder mannen dan onder vrouwen.

De bevindingen van Milhalm et al. (1976) en Weinberger en Milhalm (1979) dat zowel heteroseksuele mannen als vrouwen minder tolerant stonden ten aanzien van homoseksualiteit wanneer het hun eigen sekse betrof, doen vermoeden dat een geïnternaliseerde heteronorm echter mede bepalend is. 'Als het verder van mijn bed is, kan het mij niet schelen, maar als het dichterbij komt, is het te bedreigend'.

Andere studies hebben echter laten zien dat sekserolrigiditeit hierbij van meer invloed is dan seksueel conservatisme (MacDonald, 1974; MacDonald en Games, 1974; MacDonald et al., 1973; Morin en Wallace, 1975). Dat een man die seksueel op andere mannen gericht is als 'vrouwelijk' wordt gestigmatiseerd speelt hier een belangrijke rol.

Omdat sekserolrigiditeit en jurkangst bij mannen sterker spelen dan bij vrouwen is het niet opzienbarend dat homoseksualiteit voor mannen bedreigender blijkt te zijn dan voor vrouwen. In een overzichtsartikel noemen Morin en Garfinkle (1978) acht onderzoeken die dit aantonen. Overigens was het niet zo nodig hier onderzoek naar te doen. Overal om ons heen zien we hoe bang mannen zijn om elkaar aan te halen.

Dat homofobie bij mannen gekoppeld is aan jurkangst vinden we ook terug bij Hooberman (1979). Bij heteroseksuele mannen vond hij een negatieve correlatie (-.24) tussen 'vrouwelijkheid' en zelfwaardering; bij homoseksuele mannen was de correlatie positief (.26). Daarnaast was er zowel bij homo- als heteroseksuele mannen een positieve correlatie tussen 'mannelijkheid' en zelfwaardering (respectievelijk .53 en .35). Hoewel deze eerste twee correlaties op zichzelf

niet significant zijn, geldt dit wel ten aanzien van de verschillen tussen beiden. De laatste twee correlaties waren wel significant. De verschillen tussen beiden echter niet.

Zelfwaardering is zowel voor homo- als heteroseksuele mannen gekoppeld aan 'mannelijkheid' (hier instrumentele doelgerichtheid) wat gelet op de hoge status van het 'mannelijke' (zie ook Broverman et al, 1970; Kónter, 1978) verklaarbaar is. Dat daarnaast juist homoseksuele mannen sterker dan heteroseksuele mannen het 'vrouwelijke' (hier het expressieve) in zichzelf accepteren duidt erop dat over het geheel genomen *de collectieve minachting voor vrouwen juist bij mannen die met vrouwen vrijen sterker geïnternaliseerd is!*

7. Mensenemancipatie is vrouwenemancipatie

Uit het voorgaande wordt duidelijk dat minachting voor vrouwen niet alleen voor vrouwen maar ook voor mannen het kernprobleem vormt. Bij vrouwen leidt dit relatief sterker tot een maatschappelijk isolement. Bij mannen tot een meer psychologisch isolement. Zowel emotioneel-intieme contacten met vrouwen (par. 4) als met mannen (par. 5) zijn bedreigend. Een man in een mannenpraatgroep is een zacht ei, een mietje. Een man die zich juist het meest op zijn gemak voelt bij vrouwen is even verdacht.

Ook voor mannelijke homoseksuelen is een opwaardering van het 'vrouwelijke' essentieel. De parallel tussen verkrachtingen en potenrammen is duidelijk. In beide gevallen gaat het om vrouwenonderdrukking. Het is niet toevallig dat het juist jongens in de puberteit uit de lagere sociale klassen zijn die zich het meest agressief opstellen ten aanzien van mannelijke homoseksuelen en vrouwen. Zij kunnen hun status slechts ontleen aan hun 'mannelijkheid'. Het in elkaar rammen van mannelijke homoseksuelen is de agressie naar het 'vrouwelijke' dat zij in deze mannen zien en in zichzelf bedreigend vinden. De bewustwording van het 'vrouwelijke' in zichzelf wordt niet toegestaan en er letterlijk uitgeslagen. Potenrammerij is zelfdestructie.

De rode draad is duidelijk. Zowel voor mannen als vrouwen is het primair van belang het negatievere beeld van de vrouw en/of het positievere beeld van de man aan te vechten. Dit artikel is hiertoe een bijdrage.

Literatuur

- Broverman, I., et al., Sex-role stereotypes and clinical judgements of mental health. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 1970, 34, p. 1-7.
- Chodorow, N., *Waarom vrouwen moederen*. Amsterdam: Sara, 1980.
- Debets, F., *Literatuurstudie* (in voorbereiding). Zeist: NISSO, 1984.
- Dinnerstein, D., *The mermaid and the minotaur*. New York: Harper en Row, 1977.

- Feinman, S., Why is cross-sex behavior more approved for girls than for boys? *Sex Roles*, 1981, 7, 289-301.
- Friday, N., *Diepe gronden*. Utrecht: Bruna, 1976.
- Friday, N., *Verboden vruchten*. Utrecht: Bruna, 1977.
- Friday, N., *Men in love*. Londen: Arrow, 1980.
- Fromm, E., *De angst voor de vrijheid*. Utrecht: Bijleveld, 1952.
- Fromm, E., *Liefhebben, een kunst, een kunde*. Utrecht: Bijleveld, 1956.
- Hooberman, R.E., Psychological androgyny, feminine gender identity and self-esteem in homosexual and heterosexual males. *Journal of Sex Research*, 1979, 15, p. 306-315.
- Komter, A., Geestelijke gezondheid; verschillende maatstaven voor vrouwen en mannen? Een onderzoek naar seksestereotypie bij psychotherapeuten. *Psychologie en Maatschappij*, 1978, p. 101-112.
- Kulik, J.A., en J. Harackiewicz, Opposite-sex interpersonal attraction as a function of the sex roles of the perceiver and the perceived. *Sex Roles*, 1979, 5, p. 443-452.
- MacDonald, A.P., The importance of sex-role to gay liberation. *Homosexual Counseling Journal*, 1974, 1, p. 169-180.
- MacDonald, A.P., en R.G. Games, Some characteristics of those who had positive and negative attitudes toward homosexuals. *Journal of Homosexuality*, 1974, 1, p. 9-28.
- MacDonald, A.P., J. Huggins, S. Young en R.A. Swanson, Attitudes toward homosexuality; preservation of sex morality and the double standard. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 1973, 40, p. 161.
- Maslow, A.H., *Toward a psychology of being*. Princeton: Van Nostrand, 1962.
- Maslow, A.H., *Motivatie en persoonlijkheid*. Rotterdam: Lemniscaat, 1972.
- May, R., *Liefde en wil*. Den Haag: Bert Bakker, 1970.
- Milhalm, J., C.C. San Miguel en R.A. Kellogg, A factor analytic conceptualization of attitudes toward male and female homosexuals. *Journal of Homosexuality*, 1976, 2, p. 3-10.
- Morin, S.F., en E.M. Garfinkle, Male homophobia. *Journal of Social Issues*, 1978, 34, p. 29-47.
- Morin, S.F., en S.F. Wallace, *Religiosity, sexism, and attitudes toward homosexuality*. Paper presented at the meeting of the California State Psychological Association, maart 1975.
- Orlofsky, J.L., Psychological androgyny, sex-typing, and sex-role ideology as predictors of male-female interpersonal attraction. *Sex Roles*, 1982, 8, p. 1057-1073.
- Rajneesh, Bhagwan Shree, *Tantra, spiritualiteit en seks*. Deventer: Ankh-Hermes, 1979.
- Rogers, C.R. Theorie en onderzoek. In: C.R. Rogers en G.M. Kinget, *Psychotherapie en menselijke verhoudingen*. Den Haag: Bert Bakker, 1974.
- Ross, M.W., Societal relationships and gender role in homosexuals; a cross-cultural comparison. *Journal of Sex Research*, 1983, 19, p. 273-288.
- Sociaal en cultureel rapport 1982. Den Haag: Staatsuitgeverij, 1982.
- Stolk, B. van, en C. Wouters, *Vrouwen in tweestrijd; vrouwen tussen thuis en tehuis*. Deventer: Van Loghum Slaterus, 1983.
- Tripp, C., *The homosexual matrix*. New York: McGraw-Hill, 1975.
- Vennix, P., *Het onvermogen van de heteroseksualiteit*. Zeist: NISSO, 1981. (Onderzoeksrapport no. 32.)
- Vennix, P., *De ILKS-gedachte en andere operationalisaties*. Zeist: NISSO, 1983. (Onderzoeksrapport no. 37.)
- Weinberger, L.E., en J. Milhalm, Attitudinal homophobia and support of traditional sex roles. *Journal of Homosexuality*, 1979, 4, p. 237-246.

Summary: zie pag. 34.